

Het kunstambacht en de volkskunst in Friesland

De heer W. Hielkema schreef in het nummer van Zaterdag 10 October een kritiek over het boekje, dat ik voor de Heemschut-serie onder hovenstaanden titel schreef. Ik heb alle reden om tevreden te zijn over zijn beoordeeling. In het slot van zijn stuk stelt de schrijver enkele vragen, die ik wel door een antwoord wil trachten op te helderen.

In de eerste plaats wijst hij op het feit, dat ik het grootste deel van het boekje aan het kunstambacht, en slechts eenige bladzijden aan de volkskunst heb gewijd. Mijn antwoord is „ja, natuurlijk,” want ik schreef over het kunstambacht en behandelde de volkskunst alleen voor zoover deze daarmee verband houdt, want naar mijn meening is de volkskunst van de latere Middeleeuwen van het ontstaan der gilden omstreeks de 13e eeuw af, zoo goed als altijd uit het kunstambacht voortgevoeld. Alleen voor den archeologischen tijd is dit waarschijnlijk juist omgekeerd. Buitendien moet men niet over het hoofd zien, dat in het aan het kunstambacht gewijde gedeelte van het boekje veel voorkomt, dat eigenlijk volkskunst is of er althans zeer nabij staat, want zoals ook de heer H. zelf opmerkte, vaste grenzen tusschen beide begrippen zijn er niet.

Een tweede bezwaar was, dat ik te weinig over specifieke Friesche volkskunst geschreven had. Ik meen er op te mogen wijzen, dat alle 75 afbeeldingen uitsluitend op Friesland betrekking hebben, dat ik zoo volledig mogelijk de op Friesland betrekking hebbende literatuur heb opgesomd, dat ik het ook in den tekst uitsluitend over Friesland heb gehad. Dat ik het onderwerp niet voldoende van een Friesch standpunt heb gezien is m.i. moeilijk vol te houden.

Wat het wijzen op buitenlandsche invloeden betreft, kan ik opmerken, dat ik hierbij alleen op duidelijk waarneembare feiten heb gewezen en dat ik daarbij mijn bronnen zoveel mogelijk heb aangegeven en bovendien zeker voor ieder geval wel nader door bewijzen kan staven.

Dat ik niet over een eigen oorspronkelijke Friesche volkskunst heb geschreven, is m.i. al even duidelijk, omdat ik een dergelijk iets niet ben tegert gekomen. Lang heb ik getwijfeld, heb ik zelfs gehoopt, de in Friesland tot een merkwaardige hoogte ontwikkelde versieringswijze, die algemeen bekend is als kerssnee (zie afb. 34, 38, 39 en 60 van mijn boekje), als typisch Friesch te mogen opvatten, doch telkens weer bij bezoeken aan buitenlandsche musea, hetzij die gelegen waren in Scandinavië, in Zwitserland, in Duitsland, hetzij elders, bleek mij het onhoudbare van die opvatting.

In de Princessehof-bibliotheek heb ik o.a. een publicatie van den architect Edgar Kováts uit Zakopane, een plaatsje aan den voet van het Tatra-gebergte in Galicie, Zuidwaarts van Krakau, waarin hij houtsnijwerk uit zijn omgeving, waarop kerssnee-versiering voorkomt, in verband brengt met Poolse volkskunst, en een uitgave van het Nordiska Museet uit Stockholm door Wilhelm Oldenburg, waarvan de inleiding begint als volgt: „Die Holzschneider in gotischen Formen oder der Kerbschnitt ist von Völkern der verschiedensten Theile der Erde zur Verzierung ihrer Hausgeräte angewandt worden. Oldenburg wijst nog op kerssnee ornament in Noord-Friesland (Flensburger Museum, de eilanden Röm. Syt, Föhr en de Hallig Hooge), doch denkt daarbij aan Hollandschen invloed uit omstreeks 1650.

Algemeen wordt aangenomen, dat de Zweedsche kerssnee-ornamenten, die tot in onderdelen nog de Friesche overeenkomen, op Gotische en Romaansche voorbeelden teruggaan. Toevallig kreeg ik in de afgelopen week voor de tegelverzameling in het Princessehof een merkwaardige aanwinst in den vorm van een trapeziumvormigen tegel, versierd met diep ingesneden 15e eeuwse kerssnee.

Zeker is deze tegel afkomstig uit een poortje van een Friesch gebouw uit den

Gothischen tijd. In het Princessehof laat ik thans rondom deze nieuwe aanwinst een groep Friesche kerssnee in aardewerk en in eikenhout zien. De amanuensis zal belangstellende bezoekers hierover gaarne inlichten. Mocht mijn boekje een tweeden druk beleven, dan zal ik den Gothischen tegel daarin afbeelden, want de groep Friesche kerssnee zal er door winnen aan belangrijkheid. Men behoeft hierom echter nog niet zoo chauvinistisch te zijn om hieruit tot een oorspronkelijke Friesche kerssnee-versiering te concluderen.

Ten slotte had de heer Hielkema gaarne gezien, dat ik ook nog het volkskarakter, het volksgevoel of iets dergelijks aan mijn studie had toegevoegd. Natuurlijk een goed doorwrochte studie en „geen beunhazerij en overdreven opschroeverij, geen nieuwe hebbelijkheid om in ieder versieringsmotief een symbool te willen zien met een diepsinnige beteekenis”, die de heer Hielkema (het zijn zijn eigen woorden), terecht zoo zeer verfoeit.

Maar weet hij wel, wat hij van mij vraagt? Hij mag mij dan meteen wel een heffijld als van Methusalem toewensen.

Een van de belangrijkste symbolen tot voorbeeld. In 1938 heeft Hendrik Bergema, in 1900 in Leeuwarden geboren, destijds en misschien ook nu nog docent aan de Theologische opleidingsschool de Karoeni (W.-Soemba), voor de Vrije Universiteit te Amsterdam den doctorstitel verworven op het proefschrift: „De Boom des Levens in Schrift en Historie.”

Dit boekwerk bevat 681 bladzijden tekst, 127 afbeeldingen, lijst van literatuurskortingen van niet minder dan 258 boeken en tijdschriften (67 Nederlandsche, 95 Duitse, 48 Engelsche, 22 Fransche, 12 Amerikaansche en 12 in het Latijn). Uit deze en in den tekst genoemde werken, misschien wel een 1000-tal in totaal, heeft hij voor zijn werk geput.

Zijn uitnemend wetenschappelijk gedocumenteerd werk begon met den Bijbel als oudste of een van de oudste bronnen, want de I.G.W. overal opgemerkte levensboom is een stuk oud testamentische wijsheid, door ons volk als Bijbelsche wijsheid overgenomen.

Waarschijnlijk bestaat er verband tusschen dit embleem van het oude volk van Israël met opvattingen daarover bij de oude bewoners van het Tweestroomland tusschen de Euphraat en de Tigris, het land waar het Paradijs gezocht moet worden, en gaan onze gedachten terug naar de bezoeking van de Babylonische ballingschap.

Achtereenvolgens behandelt Bergema dan Sumerische-, Babylonische-, Assyrische-, Egyptische-, Perzische- en andere invloeden. In de afbeeldingen vinden wij tusschen Hindoe-, Javaansche-, Indonesische-, Phenicië-, Voor-Asiatische-, Grieksche-, Normandische-, Lombardische-, Japansche- en Mexicaansche levensboomen een vijftal Friesche door den oud-Leeuwarder, Dr. Bergema, gevonden op een oorjermutsje, een letterlap, een knottedoek en koekplanken, die een zeer goed figuur maken tusschen hun over de geheele wereld verspreide rasgenooten.

Natuurlijk wijst hij ook op het verband met den Noorsche levensboom, Yggdrasil genoemd, die bij Germanen, Kelten en met hen verwante volken, o.a. in de Edda, het boek van de oud-Noorsche mythologie, voorkomt.

Ieder, die in deze levensboom-geschiedenis belang stelt, kan ik zeker geen beteren gids aanwijzen, dan de dissertatie van Dr. Bergema, die, naar ik meen, ook wel in de Provinciale Bibliotheek aanwezig is.

Ik ben eenigszins uitvoerig geweest over dit onderwerp, omdat dit levensboom-motief voorkomt bij alle volken en op alle eilanden van den Indischen Archipel. Het zal dan ook niemand verwonderen, wanneer ik hem zeg, dat 't Princessehof speciaal de nieuw opgestelde Indonesische zaal (die den naam gekregen heeft van Anne Tjibbes van der Meulen-zaal) krioelt van levensboomen. De amanuensis zal U gaarne hierop opmerkzaam maken.

Ten slotte nog één antwoord. De heer H. vraagt aan het eind van zijn kritiek hoe de op zieltogen liggende volkskunst kan herleven. Ik heb dit reeds beantwoord op de laatste bladzijde van mijn boekje: „Volkskunst zal alleen opnieuw geboren kunnen worden, wanneer het volk zelf uit liefde hiervoor weer als vroeger vrijen tijd en vlijt daarvoor beschikbaar wil stellen.

Eerst wanneer dit het geval is kunnen voorbeelden en leiding iets bereiken.”

Maar nu mag ik wel ophouden, afschoon ik nog maar nauwelijks één enkel symbool heb aangeraakt, daar ik anders zeker een tik op mijn vingers met de papierschaarsche-linaal te wachten heb.

NANNE OTTEMA.

• • •

Hoewel wij den heer Ottema zeer erkentelijk zijn voor zijn uitvoerige reactie op onze beschouwing, heeft zij ons toch evenmin bevredigd als de inhoud van het besproken werkje zelf.

De heer Ottema komt hier tot de uitspraak, dat hij nergens een eigen oorspronkelijke Friesche volkskunst is tegengekomen. M. a. w. (de heer Ottema zegt dit niet, maar het volgt er uit); een zoodanige volkskunst bestaat niet.

In het besproken werkje zelf echter zegt de schrijver op blz. 88, handelende over de tentoonstelling van volkskunst in het Princessehof in 1941: „Het was een keuze uit wat ik daar gedurende een halve eeuw aan Friesche volkskunst heb bijeengebracht.”

Het is zonder meer duidelijk, dat hier een begripsverwarring moet bestaan. Nu is het zoo: het karakter van volkskunst wordt niet bepaald door het al of niet aanwezig zijn van eigen, oorspronkelijk uitgevonden versieringsmotieven of symbolen. Het aantal dixer motieven of symbolen, tot hun eenvoudigsten vorm teruggebracht, is zoo gering, dat zij bij de meest uiteenlopende volken en rassen over geheel de aarde verspreid, voorkomen. Wij zelf hebben in 1931 daarover in het Nieuwsblad van Friesland en het Leeuwarder Nieuwsblad al eens uitvoerig geschreven naar aanleiding van een Friesche koekplank waarop levensboom en ram vrijwel precies zoo voorkwamen als reeds in het oude Assyrië het geval was.

Maar het aanwezig zijn en het karakter van volkskunst wordt bepaald door de wijze, waarop deze universele motieven zijn verwerkt en toegepast. Zoodra hierbij kan worden gesproken van aanpassing aan of voortvloeiing uit de eigenaardigheden van het volkskarakter, mag van een eigen volkskunst gesproken worden.

In ons geval is de vraag dus niet: heeft het Friesche volk eigen versieringsmotieven of symbolen in zijn volkskunst toegepast, maar:

Zijn er in de volkskunst, zoals die door de Friezen bedreven wordt, kenmerken aan te wijzen, die verband houden met het Friesche volkskarakter, volksgevoel, volkszeden, volksmythe, in het algemeen de Friesche volksziel? (Men vergeet het gebruik van dit onwetenschappelijke begrip).

Gevraagd wordt dus de volkskunst in Friesland te beschouwen vanuit hetgeen bekend is omtrent de Friesche eigenaard en dit is juist wat in het werkje van den heer Ottema totaal ontbreekt.

Op het scherpst gesteld (terwille van het zakelijk belang en niet met het oog op propaganda voor het een of het ander); provinciaal-Nederlandsch beschouwd verdient dit werk van den heer Ottema alle eer en lof, nationaal-Friesch beschouwd schiet het echter te kort.

Want het voert tot de conclusie: er bestaat geen Friesche volkskunst en dit weigeren wij voorsnag te aanvaarden op grond van... ja zeker: onze intuïtie.

W. Hielkema.

Het kunstambacht en de volkskunst in Friesland

De heer W. Hielkema schreef in het nummer van Zaterdag 10 October een kritiek over het boekje, dat ik voor de Heemschut-serie onder bovenstaanden titel schreef. Ik heb alle reden om tevreden te zijn over zijn beoordeeling. In het slot van zijn stuk stelt de schrijver enkele vragen, die ik wel door een antwoord wil trachten op te helderen.

In de eerste plaats wijst hij op het feit, dat ik het grootste deel van het boekje aan het kunstambacht en slechts eenige bladzijden aan de volkskunst heb gewijd. Mijn antwoord is „ja, natuurlijk,” want ik schreef over het kunstambacht en behandelde de volkskunst alleen voor zoover deze daarmee verband houdt, want naar mijn meening is de volkskunst van de latere Middeleeuwen van het ontstaan der gilden omstreeks de 13e eeuw af, zoo goed als altijd uit het kunstambacht voortgevloeid. Alleen voor den archeologischen tijd is dit waarschijnlijk juist omgekeerd. Buitendien moet men niet over het hoofd zien, dat in het aan het kunstambacht gewijde gedeelte van het boekje veel voorkomt, dat eigenlijk volkskunst is of er althans zeer nabij staat, want zooals ook de heer H. zelf opmerkte, vaste grenzen tusschen beide begrippen zijn er niet.

Een tweede bezwaar was, dat ik te weinig over specifieke Friesche volkskunst geschreven had. Ik meen er op te mogen wijzen, dat alle 75 afbeeldingen uitsluitend op Friesland betrekking hebben, dat ik zoo volledig mogelijk de op Friesland betrekking hebbende literatuur heb opgesomd, dat ik het ook in den tekst uitsluitend over Friesland heb gehad. Dat ik het onderwerp niet voldoende van een Friesch standpunt heb gezien is m.i. moeilijk vol te houden.

Wat het wijzen op buitenlandsche invloeden betreft, kan ik opmerken, dat ik hierbij alleen op duidelijk waarneembare feiten heb gewezen en dat ik daarbij mijn bronnen zooveel mogelijk heb aangegeven en bovendien zeker voor ieder geval wel nader door bewijzen kan staven. Dat ik niet over een eigen oorspronkelijke Friesche volkskunst heb geschreven, is m.i. al even duidelijk, omdat ik een dergelijk iets niet ben tegen gekomen. Lang heb ik getwijfeld, heb ik zelfs gehoopt, de in Friesland tot een merkwaardige hoogte ontwikkelde versieringswijze, die algemeen bekend is als kerfsnee (zie afb. 54, 58, 59 en 60 van mijn boekje), als typisch Friesch te mogen opvatten, doch telkens weer bij bezoeken aan buitenlandsche musea, hetzij die gelegen waren in Skandinavië, in Zwitserland, in Duitschland, hetzij elders, bleek mij het onhoudbare van die opvatting.

In de Prinsessehof-bibliotheek heb ik o.a. een publicatie van den architect Edgar Kováts uit Zakopane, een plaatsje aan den voet van het Tatra-gebergte in Galicië, Zuidwaarts van Krakau, waarin hij houtsnijwerk uit zijn omgeving, waarop kerfsnee-versiering voorkomt, in verband brengt met Poolsche volkskunst, en een uitgave van het Nordiska Museet uit Stockholm door Wilhelm Oldenburg, waarvan de inleiding begint als volgt:

„Die Holzschnitzerei in geometrischen Formen oder der Kerbschnitt ist von Völkern der verschiedensten Theile der Erde zur Verzierung ihrer Hausgeräte angewandt worden.” Oldenburg wijst nog op kerfsnee-ornament in Noord-Friesland (Flensburger Museum, de eilanden Röm, Sylt, Föhr en de Hallig Hooge), doch denkt daarbij aan Hollandschen invloed uit omstreeks 1650.

Algemeen wordt aangenomen, dat de Zweedsche kerfsnee-ornamenten, die tot in onderdeelen met de Friesche overeenkomen, op Gothische en Romaansche voorbeelden teruggaan. Toevallig kreeg ik in de afgelopen week voor de tegelverzameling in het Prinsessehof een merkwaardige aanwinst in den vorm van een trapeziumvormigen tegel, versierd met diep ingesneden

15e eeuwse kerfsnee.

Zeker is deze tegel afkomstig uit een poortje van een Friesch gebouw uit den Gothischen tijd. In het Prinsessehof laat ik thans rondom deze nieuwe aanwinst een groep Friesche kerfsnee in aardewerk en in eikenhout zien. De amanuensis zal belangstellende bezoekers hierover gaarne inlichten. Mocht mijn boekje een tweeden druk beleven, dan zal ik den Gothischen tegel daarin afbeelden, want de groep Friesche kerfsnee zal er door winnen aan belangrijkheid. Men behoeft hierom echter nog niet zoo chauvinistisch te zijn om hieruit tot een oorspronkelijke Friesche kerfsnee-versiering te concludeeren.

Ten slotte had de heer Hielkema gaarne gezien, dat ik ook nog het volkskarakter, het volksgeloof of iets dergelijks aan mijn studie had toegevoegd. Natuurlijk een goed doorwrochte studie en „geen beunhazerij en overdreven opschroeverij, geen nieuwe hebbelijkheid om in ieder versieringsmotief een symbool te willen zien met een diepzinnige beteekenis”, die de heer Hielkema (het zijn zijn eigen woorden), terecht zoo zeer verfoeit.

Maar weet hij wel, wat hij van mij vraagt? Hij mag mij dan meteen wel een leeftijd als van Methusalem toewenschen. Een van de belangrijkste symbolen tot voorbeeld. In 1938 heeft Hendrik Bergema, in 1900 in Leeuwarden geboren, destijds en misschien ook nu nog docent aan de Theologische opleidingsschool te Karoeni (W.-Soemba), voor de Vrije Universiteit te Amsterdam den doctorstitel verworven op het proefschrift: „De Boom des Levens in Schrift en Historie.” Dit boekwerk bevat 681 bladzijden tekst, 127 afbeeldingen, lijst van literatuurafkortingen van niet minder dan 256 boeken en tijdschriften (67 Nederlandsche, 95 Duitsche, 48 Engelsche, 22 Fransche, 12 Amerikaansche en 12 in het Latijn). Uit deze en in den tekst genoemde werken, misschien wel een 1000-tal in totaal, heeft hij voor zijn werk geput.

Zijn uitnemend wetenschappelijk gedocumenteerd werk begon met den Bijbel als oudste of een van de oudste bronnen, want de t.g.w. overal opgemerkte levensboom is een stuk oud testamentische wijsheid, door ons volk als Bijbelsche wijsheid overgenomen. Waarschijnlijk bestaat er verband tusschen dit embleem van het oude volk van Israël met opvattingen daarover bij de oude bewoners van het Tweestroomland tusschen de Euphraat en de Tigris, het land waar het Paradijs gezocht moet worden, en gaan onze gedachten terug naar de bezoeking van de Babylonische ballingschap.

Achtereenvolgens behandelt Bergema dan Sumerische-, Babylonische-, Assyrische-, Egyptische-, Perzische- en andere invloeden. In de afbeeldingen vinden wij tusschen Hindoe-, Javaansche-, Indonesische-, Phoenicische-, Voor-Aziatische-, Grieksche-, Normandische-, Lombardische-, Japansche- en Mexicaansche levensboomen een vijftal Friesche door den oud-Leeuwarder, Dr. Bergema, gevonden op een oorijzermutsje, een letterlap, een knottedoek en koekplanken, die een zeer goed figuur maken tusschen hun over de geheele wereld verspreide rasgenooten.

Natuurlijk wijst hij ook op het verband met den Noorschen levensboom. Yggdrasil genoemd, die bij Germanen, Kelten en met hen verwante volken, o.a. in de Edda, het boek van de oud-Noorsche mythologie, voorkomt. Ieder, die in deze levensboom-geschiedenis belang stelt, kan ik zeker geen beteren gids aanwijzen, dan de dissertatie van Dr. Bergema. die, naar ik meen, ook wel in de Provinciale Bibliotheek aanwezig is.

Ik ben eenigszins uitvoerig geweest over dit onderwerp, omdat dit levensboom-motief voorkomt bij alle volken en op alle eilanden van den Indischen Archipel. Het zal dan ook niemand

verwonderen, wanneer ik hem zeg dat 't Prinsessehof speciaal de nieuw opgestelde Indonesische zaal (die den naam gekregen heeft van Anne Tjibbes van der Meulen-zaal) krioelt van levensboomen, De amanuensis zal U gaarne hierop opmerkzaam maken.

Ten slotte nog één antwoord. De heer H. vraagt aan het eind van zijn kritiek hoe de op zieltogen liggende volkskunst kan herleven. Ik heb dit reeds beantwoord op de laatste bladzijde van mijn boekje:

„Volkskunst zal alleen opnieuw geboren kunnen worden, wanneer het volk zelf uit liefde hiervoor weer als vroeger vrijen tijd en vlijt daarvoor beschikbaar wil stellen. Eerst wanneer dit het geval is kunnen voorbeelden en leiding iets bereiken.”

Maar nu mag ik wel ophouden, ofschoon ik nog maar nauwelijks één enkel symbool heb aangeraakt, daar ik anders zeker een tik op mijn vingers met de papierschaarschte-liniaal te wachten heb.

NANNE OTTEMA.

* * *

Hoewel wij den heer Ottema zeer erkentelijk zijn voor zijn uitvoerige reactie op onze beschouwing, heeft zij ons toch evenmin bevredigd als de inhoud van het besproken werkje zelf.

De heer Ottema komt hier tot de uitspraak, dat hij nergens een eigen oorspronkelijke Friesche volkskunst is tegengekomen. M.a.w. (de heer Ottema zegt dit niet, maar het volgt er uit): een zoodanige volkskunst bestaat niet.

In het besproken werkje zelf echter zegt de schrijver op blz. 88, handelende over de tentoonstelling van volkskunst in het Prinsessehof in 1941: „Het was een keuze uit wat ik daar gedurende een halve eeuw aan Friesche volkskunst heb bijeengebracht.” Het is zonder meer duidelijk, dat hier een begripsverwarring moet bestaan. Nu is het zoo: het karakter van volkskunst wordt niet bepaald door het al of niet aanwezig zijn van eigen, oorspronkelijk uitgevonden versieringsmotieven of symbolen. Het aantal dezer motieven of symbolen, tot hun eenvoudigsten vorm teruggebracht, is zoo gering, dat zij bij de meest uiteenlopende volkeren en rassen over geheel de aarde verspreid, voorkomen. Wij zelf hebben in 1931 daarover in het Nieuwsblad van Friesland en het Leeuwarder Nieuwsblad al eens uitvoerig geschreven naar aanleiding van een Friesche koekplank waarop levensboom en ram vrijwel precies zoo voorkwamen als reeds in het oude Assyrië het geval was.

Maar het aanwezig zijn en het karakter van volkskunst wordt bepaald door de wijze, waarop deze universeele motieven zijn verwerkt en toegepast. Zoodra hierbij kan worden gesproken van aanpassing aan of voortvloeiing uit de eigenaardigheden van het volkskarakter, mag van een eigen volkskunst gesproken worden.

In ons geval is de vraag dus niet: heeft het Friesche volk eigen versieringsmotieven of symbolen in zijn volkskunst toegepast, maar:

Zijn er in de volkskunst, zooals die door de Friezen bedreven wordt, kenmerken aan te wijzen, die verband houden met het Friesche volkskarakter, volksgeloof, volkszedes, volksmythe, in het algemeen de Friesche volksziel? (Men vergeve het gebruik van dit onwetenschappelijke begrip).

Gevraagd wordt dus de volkskunst in Friesland te beschouwen vanuit hetgeen bekend is omtrent de Friesche eigenaard en dit is juist wat in het werkje van den heer Ottema totaal ontbreekt.

Op het scherpst gesteld (terwille van het zakelijk belang en niet met het oog op propaganda voor het een of het ander): provinciaal-Nederlandsch beschouwd verdient dit werk van den heer Ottema alle eer en lof; nationaal-Friesch beschouwd schiet het echter te kort.

Want het voert tot de conclusie: er bestaat geen Friesche volkskunst en dit weigeren wij vooralsnog te aanvaarden op grond van.... ja zeker: onze intuïtie.

W. Hielkema.

Friesche Courant
22-10-1942